

УДК 37.018.1 (091)

Вчений, педагог, особистість

Олександр Пономарьов,

кандидат технічних наук, професор,

Олександр Романовський,

доктор педагогічних наук, професор,

Максим Черемський,

асистент,

Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”

До 80-річчя від дня народження І. А. Зязюна

Так сталося, що поточний рік виявився багатим на ювілеї видатних діячів української педагогічної думки. Дійсно, в цьому році виповнюється 80 років від народження Івана Андрійовича Зязюна, 100 років від народження Василя Олександровича Сухомлинського, 130 років від народження Антона Семеновича Макаренка, 140 років від народження Григорія Григоровича Ващенко. Істотний внесок кожного з них у розвиток педагогічної теорії і освітньої практики широко визнаний не лише в нашій країні, але й далеко за її межами. Сьогодні ми б хотіли віддати належну шану нашому сучасникові, видатному вченому і справжньому другові Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» І. А. Зязюну, широко знаному педагогу і філософу, доктору філософських наук, професору, академіку Національної академії педагогічних наук України. На жаль, цій чудовій людині не судилося дожити до свого ювілею, бо чотири роки тому він передчасно пішов з життя.

Спогади про нього як вченого, педагога і особистість живуть в нашій пам'яті й у пам'яті багатьох політехніків. Талановита, духовно багата і добре освічена людина з широким кругозором і глибиною мислення,

він, відомий і загально визнаний вчений, відрізнявся уважним і доброзичливим ставленням до людей і своєю щирою готовністю прийти на допомогу тому, хто її потребував, дати мудру і слухну пораду.

Для нашого університету він був добрим другом і близькою людиною, з особливою теплотою ставився до нього і до його колективу. Іван Андрійович завжди цінував можливість поспілкуватися не тільки з керівництвом, а й викладачами та студентами. Тому далеко не випадково його ім'я сьогодні гідно носить кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами нашого університету, яка свого часу була організована при безпосередньому його сприянні. На кафедрі існує спеціальний стенд «Розум і душа академіка І. А. Зязюна в НТУ «ХПІ». Щорічно в університеті проводиться міжнародна наукова конференція «Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів».

Як вчений, Іван Андрійович залишив у спадщину величезну кількість монографій, наукових статей і яскравих за формою й глибоких за своїм змістом доповідей на багатьох міжнародних конференціях. В тому числі він з великим задоволенням брав участь в конференціях, які проводив наш

університет, бо він цінував наші традиції і здобутки, гідно ставився до розвитку наших не тільки науково-технічних, але й суто педагогічних шкіл та їх досліджень. Яскраві та глибоко змістовні виступи вченого незмінно привертати не тільки інтерес та увагу слухачів, а й їх щире захоплення, оскільки ці виступи завжди несли у собі його глибокі роздуми про суспільну місію і проблеми освіти та можливості і шляхи їх успішного подолання [1].

Педагог від Бога, Іван Андрійович вважав своїм головним досягненням звання справжнього Вчителя. Йому належать дійсно інноваційні для системи освіти ідеї педагогіки добра, сутності і значення педагогічної майстерності. Сьогодні не тільки численні його студенти й аспіранти, але й навіть кандидати та доктори наук по праву вважають себе вірними учнями й послідовниками академіка І. А. Зязюна та його наукової школи.

Як з душевною теплотою згадує колишній ректор університету Леонід Леонідович ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, «мені пощастило знати Івана Андрійовича особисто і товаришувати з ним, спілкуватися під час численних ділових і дружніх зустрічей. Ми детально обговорювали з ним гострі проблеми сучасної освіти, напрямки розвитку педагогіки вищої школи, в тому числі й інженерної освіти. Надзвичайно ерудована людина з широким кругозором і цікавий приємний співбесідник, Іван Андрійович умів уважно вислухати іншого, підтримати думки, які він поділяв, м'яко, делікатно, але глибоко аргументовано викласти своє бачення проблеми, де наші погляди розходилися».

Відомий вчений-педагог і прекрасний оратор, І. А. Зязюн толерантно ставився до думки іншої людини і визнавав її право на своє бачення проблем і вибір шляхів їх розв'язання. Іншими словами, він був справжнім взірцем вченого, інтелігента і педагога, палкого патріота і лідера у сфері інноваційних пошуків в педагогіці та розробки перспективної освітньої парадигми, яка б сприяла подоланню кризи сучасної освіти.

Іван Андрійович високо цінував кадровий склад нашого університету і його добре знані далеко за межами України наукові здобутки. Він з великим задоволенням приїздив в Харків і Алушту на конференції, які організовувалися в університеті. До речі, саме за його пропозицією алуштинські конференції отримали виразну й точну назву «Кримські педагогічні читання». Яскрава ораторська майстерність вченого проявлялася у виступах на цих конференціях з надзвичайно цікавими і змістовними доповідями

Помітна постать на небосхилі вітчизняної педагогічної науки, І. А. Зязюн народився в селі Пашківка Ніжинського району Чернігівської області в родині простих колгоспників. Він рано пізнав життя і трудову діяльність: по закінченні середньої школи працював колгоспником, завідувачем сільського клубу. У складі молодіжного загону поїхав на будівництво шахт Донбасу. Закінчивши гірничо-промислове училище в місті Свердловськ Луганської області, був залишений в цьому училищі на посаді вихователя, потім заступника директора з культурно-масової роботи. Уявляється, що вже тоді керівництво помітило виразну схильність юнака до діяльності у сфері культури і педагогіки. Саме ця сфера діяльності згодом стане його доленосною справою протягом всього його яскравого й повноцінного життя.

Яскрава особистість і талановита людина, Іван Андрійович розумів, що середньої освіти недостатньо і в 1959 році став студентом філософського факультету Київського університету імені Т. Г. Шевченка. По його закінченні став аспірантом цього провідного закладу освіти України. За призначенням він певний час працював викладачем кафедри філософії Дніпропетровського сільськогосподарського інституту. Повернувшись до Києва, створив у Національному театрі опери та балету імені Миколи Лисенка соціологічну лабораторію, а на кафедрі філософії Київського інституту театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого розпочав перші наукові дослідження

з естетичних проблем та педагогічної майстерності. Він блискуче захистив кандидатську, а дещо згодом і докторську дисертацію на тему «Формування і сфери впливу естетичного досвіду людини».

Однак його талант педагога, вченого та організатора найяскравіше всього проявився в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка, якому на посаді ректора він віддав 15 років свого життя. Саме тут він не просто активно вів свої творчі пошуки, але й наполегливо втілював їх результати в педагогічну практику. Інноваційний характер його мислення, принциповість і розвинені вольові якості сприяли утвердженню й розвитку принципово нових, нетрадиційних підходів до організації педагогічної освіти.

Надзвичайна вимогливість І. А. Зязюна до себе допомогла йому запалити енергією педагогічний колектив інституту, зорієнтувати його на плекання справжніх педагогічних талантів. Інститут провів унікальний експеримент з формування педагогічної майстерності вчителя, був підготовлений і виданий підручник «Основи педагогічної майстерності». Успіх експерименту сприяв організації мережі кафедр педагогічної майстерності в усіх педагогічних інститутах України і всього колишнього Радянського Союзу. Цей досвід став добре відомим в Японії, Китаї, Німеччині, Франції, Польщі, Чехії, Болгарії та в багатьох інших країнах.

Як справжній вчений, Іван Андрійович з чітких логіко-методологічних позицій детально ознайомився з сутністю і сенсом розробленої в нашому університеті Концепції формування гуманітарно-технічної та управлінської еліти [2]. Він відразу доволі високо оцінив її зміст, цілі й загальну спрямованість та рекомендував активно впроваджувати її в освітній процес професійної підготовки інженерів.

І. А. Зязюну було притаманне цікаве гармонійне поєднання логічності та філософської глибини мислення з його практичною спрямованістю. Проявом цього

поєднанням можна вважати ту пильну увагу, яку він постійно приділяв проблемам розвитку освіти як специфічного соціального феномену і вкрай важливого суспільного інституту. Коли йому, відносно молодій на той час людині, довірили очолити Полтавський педагогічний інститут, Іван Андрійович глибоко усвідомив потребу у формуванні та практичній реалізації принципово нових підходів до організації професійно-педагогічної підготовки вчителів. Він чітко розумів, що саме від вчителя істотно залежать знання і культура учнів, їх готовність і здатність успішно застосувати ці знання і культуру в житті й практичній діяльності.

Доброзичлива за своєю природою людина, молодий ректор усвідомлював свою відповідальність за якість освітньої підготовки майбутніх педагогів та за рівень їх професійної і соціальної компетентності, за їх кругозір та інтелігентність. Він добре розумів, що успішне досягнення цих важливих цілей визначальною мірою залежить від науково-педагогічного складу інституту. Ось чому він перш за все сформулював чітку систему вимог до професорсько-викладацьких кадрів. Вона охоплювала їх професіоналізм та постійне підвищення його рівня, їх високу загальну і професійну культуру, творчий характер мислення, почуття відповідальності й доброзичливе ставлення до студентів при організації та практичній реалізації освітнього процесу.

Вчений був глибоко переконаний в тому, що цілі, зміст і характер суспільно-політичного, соціально-економічного, науково-технічного і духовно-культурного розвитку країни визначальною мірою залежать від якості освіти. Її ж основним, системотвірним чинником є рівень професійної і соціальної компетентності, педагогічної майстерності, загальної і педагогічної культури шкільних учителів та викладачів вищої школи. Філософ за базовою освітою і педагог за покликом душі, Іван Андрійович не просто приділяв істотну увагу якості підготовки фахівців, а з позицій філософії освіти висунув і

всесічно обґрунтував інноваційну на той час концепцію педагогічної майстерності.

Вона фактично знаменувала появу принципово нового в теоретичному і прикладному плані напрямку філософії освіти і розвитку педагогічної науки. Її практичним втіленням стала розробка під керівництвом І. А. Зязюна і за його безпосередньої участі спеціальної навчальної дисципліни «Педагогічна майстерність» і створення необхідного навчально-методичного її забезпечення [3]. Апробована в Полтавському педагогічному інституті, ця концепція згодом була впроваджена у всі заклади педагогічної освіти України та за її межами, причому не тільки на пострадянському просторі, а й в Японії та країнах Східної й Центральної Європи. Основні її ідеї були плідно використані нами в процесі розробки унікального за своїм змістом і цільовим призначенням навчального посібника з педагогіки управління соціальними системами [4].

Вагомий внесок належить Івану Андрійовичу в розробку теорії і практики освіти такого важливого напрямку, як естетичне виховання дітей, молоді й дорослих, розвиток ідей краси педагогічної дії та педагогіки добра [5]. Творчо осмисливши цінну педагогічну спадщину своїх великих попередників Антона Макаренка та Василя Сухомлинського, він зробив їх ідеї одним з наріжних каменів своєї науково-дослідної і практично-педагогічної діяльності. Хочеться навести такий цікавий і водночас показовий факт: Полтавський національний педагогічний університет, ректором якого працював І. А. Зязюн, свого часу закінчив Василь Сухомлинський.

Цілком природно, що молодого енергійного ректора-новатора призначили Міністром освіти України. Другий київський період життя й діяльності Івана Андрійовича виявився далеко непростим, але надзвичайно плідним і корисним. Тут він став широко відомим вченим, знаним і шанованим у педагогічному просторі, академіком Національної академії педагогічних наук, директором Інституту педагогічної

освіти та освіти дорослих НАПН України, головою спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій у галузі педагогіки і психології.

Але не тільки звання і посади, а передусім його плідні ідеї й численні наукові праці згадуються, коли йдеться про І. А. Зязюна. Він є автором понад 350 ґрунтовних наукових праць, серед яких оригінальні підручники, навчальні та навчально-методичні посібники, монографії. Вони присвячені проблемам педагогічної майстерності, неперервної професійної освіти, етики та естетики, теорії української та зарубіжної культури. Самі тільки назви праць академіка вже говорять про його неповторну особистість вченого і педагога: «Основы педагогического мастерства»; «Педагогічна майстерність»; «Краса педагогічної дії»; «Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи»; «Педагогіка добра» тощо.

Інший видатний український вчений, академік НАН та НАПН України, президент НАПН України В. Г. Кремень свого часу з теплотою писав про Івана Андрійовича, що «яскрава науково-педагогічна діяльність поставила його в ряд найпомітніших постатей сучасної української педагогіки. Величезний життєвий досвід, потужний інтелектуальний та творчий потенціал, виняткова цілеспрямованість та ентузіазм протягом багатьох років допомагають йому згуртовувати і вести за собою педагогів і науковців, сповнених прагнення до розвитку й удосконалення освітянської справи в нашій державі». Складно щось додати до цієї вичерпної характеристики особистості І. А. Зязюна, його місця і ролі у вітчизняній педагогічній науці і практиці. Тож не випадково у 1998 році Американським біографічним інститутом він був визнаний «Людиною року».

Притаманний Івану Андрійовичу яскравий таланти вченого і організатора науки особливо чітко розкрився в період організації і наступної надзвичайно успішної діяльності Інституту педагогіки та психології професійно-технічної освіти АПН України (тепер — Інститут педагогічної

освіти та освіти дорослих). Він значну увагу приділяв розвитку педагогічної науки й підготовці науково-педагогічних кадрів для вищої і професійно-технічної школи.

І. А. Зязюн вважав діяльність педагога не професією, а покликом душі і привнесив у педагогічну теорію й освітню практику ціннісні, моральнісні та естетичні моменти. Про це свідчать вже самі назви його книг: «Педагогіка добра» або «Краса педагогічної дії».

Іван Андрійович надзвичайно вимогливо ставився до процесу підготовки педагогів як людей, від компетентності й відповідальності яких не просто істотною мірою залежать майбутні країни і стан суспільства та соціокультурного простору, але і впровадження гуманістичних життєвих цінностей, характер міжособистісних взаємовідносин. Адже саме Вчитель, на глибоке переконання І. А. Зязюна, є провідником переможної сили Добра і Любові, Істини і Краси.

Саме тому педагог так переймався тим, щоб вчитель був передусім особистістю, здатною виражати власну думку, почуття, фантазію та волю. На жаль, через авторитарний характер нашої освіти вчитель часто, чи то через страх втратити роботу, чи то через інертність власного мислення, не має власної позиції, внаслідок чого навчальний процес часто носить рутинний, натаскувальний характер. У статті «Немає педагогіки без педагога» Іван Андрійович зазначає, що «безучительська» педагогіка, «педагогіка стандартів і технологій», в якій не залишається місця для особистої позиції, індивідуального внеску вчителя — це шлях у глухий кут і для педагогічної теорії, і для педагогічної практики» [6, с. 19].

Проте сьогодні, в часи євроінтеграції, як ніколи потрібна творча ініціатива вчителя, здатність нестандартно мислити. Головним плацдармом педагогічної творчості, на думку Зязюна, є шкільний урок, під час якого вчитель і виявляє свою творчість. Проте, замість того, щоб «учити школярів самостійно розмірковувати або в ході дискусій, обговорень шукати відповіді на питання, перевага віддається «озву-

чуванню» тексту підручника, в кращому випадку — «своїми словами» [7, с. 210].

Враж власної позиції є наслідком браку практичного досвіду, з якого народжуються творчі ідеї та формується, за словами Антона Макаренка, своєрідний стиль виховання, який є візитною карткою справжнього педагога. Іван Андрійович вважав, що вміння навчати та виховувати — це таке ж мистецтво, як і добре грати на скрипці чи роялі, гарно малювати картини або бути добрим фрезерувальником чи токарем. «Не можна навчити людину бути гарним художником, музикантом, фрезерувальником, якщо дати йому лише книжку в руки, якщо він не буде бачити фарб, не візьме інструмент, не стане за станок. Біда мистецтва виховання в тому, що навчити виховувати можна лише в практиці на прикладі... Як би людина успішно не закінчила педагогічний вищий навчальний заклад, якою б вона не була талановитою, але якщо не буде вчитися на досвіді, ніколи не буде гарним педагогом», — зазначав педагог [8, с. 137].

Важливу проблему освіти Зязюн вбачав у тому, що педагог часто не може знайти спільної мови зі своїми підопіченими, ігноруючи їх бажання та прагнення. Через власну авторитарність вчитель часом не бачить живу неповторну особистість, яка, говорячи словами В. Сухомлинського, «по-своєму бачить навколишній світ, по-своєму сприймає речі та явища, по-своєму думає» [9, с. 93].

Переважаючі авторитарні методи навчання й виховання перешкоджає взаємодії та взаєморозумінню між двома сторонами. Розуміючи дану проблему, Іван Андрійович розробив спеціальний Курс з підвищення педагогічної майстерності та творчості. Як відомо, в основу даного Курсу педагог поклав славнозвісну «систему Станіславського», покликану пробудити у вчителя його творчі сили, що досі лишалися без дії. «Слід звернути увагу на те, що педагогічне мистецтво має багато спільного з театральним мистецтвом, — зазначав Іван Зязюн. Тому для педагога

важливо знати принципи театральної дії, її закони... Система К. С. Станіславського — не лише наука про акторську творчість, але й наука про те, як, спираючись на об'єктивні закони, вирощувати, розвивати, збагачувати різні здібності, а не лише сценічні. Вона — спосіб підвищувати в творчій діяльності “коефіцієнт корисної дії” кожного обдарування” [8, с. 82].

Система Станіславського дає змогу педагогу, ставши на місце іншої людини, краще зрозуміти її духовний світ, характер та поведінку. Тому в рамках Курсу вчителі оволодівали акторською майстерністю, розігруючи, зокрема, різні типи і нетипові ситуації з життя школи. Такі вистави давали можливість педагогу краще зрозуміти правильність чи неправильність своїх дій та їх наслідки [5, с. 133].

Добре відомо, що талановита людина є талановитою у всьому. Постать Івана Андрійовича може слугувати яскравим підтвердження цієї тези. При всій своїй великій завантаженості науковою, педагогічною та організаторською роботою, при всьому своєму високому науковому авторитеті він не цурався доброї компанії, любив поговорити на різні теми. Його широкий кругозір, який він постійно поповнював, робив Івана Андрійовича цікавим співбесідником для самих різних людей. Тим більш, що йому було притаманне розуміння інтересів і можливостей кожного, з ким доводилося спілкуватися.

Сам був дотепною людиною, любив як влучно пожартувати, так і вислухати оригінальну думку чи вислів. Всі, кому пощастило близько знати Івана Андрійовича, з теплотою згадують його прекрасний голос і численні українські пісні, які він з великим задоволенням виконував, зокрема, під час Кримських педагогічних читань. Любив і хорові співи увечері на березі моря.

Безсумнівною заслугою академіка І. А. Зязюна слід вважати й те, що він залучив до плідної співпраці з науковцями нашого університету кращих представників вітчизняної психолого-педагогіч-

ної думки. Як прийнято говорити, з його легкої руки наукова школа з педагогіки і психології лідерства Національного технічного університету «ХПІ» по праву посіла сьогодні провідні позиції не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Великобританія, Фінляндія, Польща, Румунія, Литва, Латвія — далеко не повний перелік країн, з науковими установами та університетами яких у нас склалася плідна співпраця.

Література

1. Зязюн І. А. Освітня парадигма — тип культурно-історичного мислення і творчої дії суб'єктів освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи. — К., 2003. — С. 15-30.
2. Товажнянський Л. Л. Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ «ХПІ» та шляхи її реалізації / Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов. — Харків : НТУ «ХПІ», 2004. — 416 с.
3. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. — К. : Вища шк., 1997. — 349 с.
4. Товажнянський Л. Л. Педагогіка управління / Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, З. О. Черваньова. — Харків : НТУ «ХПІ», 2003. — 408 с.
5. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. — К. : МАУП, 2000. — 312 с.
6. Зязюн І. Немає педагогіки без педагога // Рідна шк. — 2012. — №4-5. — С. 19-23.
7. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства. — Москва : Просвещение, 1989. — 304 с.
8. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства. — К. : Вища шк., 1987. — 208 с.
9. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. — К. : Рад. шк., 1988. — 272 с.

30.05.2018